

EBÛ'L-HASEN ES-SİNDÎ'NİN BİRGİVÎ'NİN ESERİNE YAZDIĞI MENHELÛ'L-HÛDÂT İLÂ MU'ADDİLİ'S-SALÂT ADLI ŞERHİ ÇERÇEVESİNDE TA'DİL-İ ERKÂN KAVRAMI

THE CONCEPT OF TA'DİL-I ERKAN IN THE CONTEXT OF MENHELÛ'L-HUDAT İLA MU'DDİLİ'S-SALAT WRITTEN BY ABU'L-HASAN B. MUHAMMAD SADİK ES- SINDI ON THE TREATY OF BIRGIVI

Ahmet AYDIN*

Öz

Bu çalışma ta'dil-i erkân kavramını Birgivi'nin (v. 981/1573) bu konuya hasrettiği şöhret bulmuş eseri *Mu'addili's-Salât*'ı ve bu eserin şerhi olan *Menhelü'l-hüdat* çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Birgivi mezhep içerisinde bu konudaki meşhûr görüşü eleştirmek ve döneminde gördüğü eksikliklere karşı ta'dil-i erkânâ riâyet edilmesini vurgulamak üzere bu risâlesini kaleme almıştır. Rükû ve secde olduğu gibi kavme ve celse de itmi'nânın vâcip olduğunu göstermek bu risâlenin yazımındaki temel hedeflerden birini teşkil etmektedir. 18. yüzyıl ihyâ hareketlerinin içerisinde yetiştiği Medinelî bir ulemâ grubunun tanınmış hocalarından biri olan Ebû'l-Hasen es-Sindî ta'dil-i erkânâ dair görüşlerini arz etmek üzere bu risâleye bir şerh yazma yolunu seçmiştir. Rükû ve secde ta'dil-i erkânâ uymanın farz olduğunu savunan bu isim gerek mezhebin hâkim görüşüne gerekse Birgivi'nin yaklaşımına aykırı bir hükme varmıştır. Bir Hanefî fakihî olmasının yanı sıra yaşadığı dönemde hadis ilmine dair çalışmaları ile şöhret bulmuş bir isim olan Ebû'l-Hasen es-Sindî mezhebin görüşlerinin sahih rivâyetlere arz edilmesine yönelik yaklaşımı çerçevesinde bu konuyu ele almış ve ta'dil-i erkânâ yönelik kapsamlı bir şerh çalışması yapmıştır. Onun Birgivi'nin eserine olan katkıları, ilâve ettiği meseleler ve tenkitlerini ele almak bu çalışmanın ana hedefini oluşturmaktadır. Hâlen yazma hâlinde bulunan ve az sayıda nüshası tespit edilebilen bu risâlenin gün yüzüne çıkarılmasına bu araştırmanın küçük bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bâbürlü dönemi fıkıh literatürü içerisinde değerlendirilebilecek bu risâleye yönelik bir çalışmanın bu dönemdeki zengin fıkıh mirasına işaret etmesi bakımından da önem arz ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Birgivi, Ebû'l-Hasen es-Sindî, Ta'Dil-İ Erkân, İtmi'Nân.

Abstract

This article aims to examine the concept of ta'dil-i erkan in the context of Birgivi's famous work *Muaddili's-Salat* (v. 981/1573) and Abu'l-Hasan b. Muhammed Sadik es-Sindi's (1125-1187 / 1713-1773) commentary on this work *Menhelü'l-hüdat*. Birgivi wrote this treatise to criticize the view accepted by his denomination and the people of his time and to emphasize the concept of ta'dil-i erkan. It is one of the goals of writing this treatise to show that the itmi'nan is the wisdom in kavme and celse as it is in the ruku and secde. Abu'l-Hasan es-Sindi, one of the leading scholars of a group of scholars in Medina, who educated the leaders and teachers of the 18th century reform movement, commented this work to defend his views on ta'dil-i erkan. This name asserted that it is assumed to ta'dil-i erkan in ruku and secde. This view is contrary to both the basic view of the denomination and the provision of Birgivi. In addition to being a Hanafi faqih, as well as being a notorious name for his studies on the study of the hadith, Abu'l-Hasan es-Sindi discussed this issue within the framework of his approach towards comparing the views of the sect with the authentic narrations. It can be said that she wrote a comprehensive commentary on ta'dil-i erkan. One of the main objectives of this study is to examine the contributions and criticisms of Abu'l-Hasan es-Sindi. It is thought that this study will make a small contribution to the day-to-day exposures of these cases, which are still in a state of writing and can be detected in a small number of writing copies. A study on this work, which is included in the juridical studies of the Babur's period, is important in terms of showing the rich heritage of this period.

Keywords: Birgivi, Abu'l-Hasan es-Sindi, Ta'dil-i Erkan, İtmi'nan.

GİRİŞ

Namazın rükûnlerinin ta'zim ifade etmesini, bu rükûnlerin tam olarak birbirinden ayrılabilmesini ve dışarıdan bakan bir kimsenin ibadetinde aceleci davrananların yaptığı işi bir oyun-eğlence ve bütünlük arz etmeyen tutarsız hareketler zannetmemesini sağlamak gibi hikmetlere matuf olan ta'dil-i erkân (Şah Veliyyullah, 2010, c. II,43) namaz konusunda üzerinde önemle durulan bir konudur. Namaz kılan bir kimsenin rükû ve secde yaparken, rükûdan doğrulduğunda (kavme) ve iki secde arasında oturduğunda (celse) namazın rükûnlerinin yerine getirilebilmesi için vücudun gerekli olan hâli tam olarak alması ve bu rükûnlerin kemâliyle gerçeklemesini sağlamak üzere dikkat edilmesi gereken hususlar ta'dil-i erkân kavramıyla ifade edilmiştir. Fıkıh âlimleri bu kavram çerçevesinde ta'dil-i erkânın hükmü, namazın rükûnlerinden biri olup olmadığı, ölçüsünün nasıl tespit edileceği ve yerine getirilmemesinin doğuracağı neticeleri tartışma konusu etmişlerdir. Fıkıh literatüründe bu konuyu ele alan monografiler içerisinde en

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

fazla şöhret bulan eserlerden biri Birgivi'nin *Muaddili's-salât*'ıdır. Birgivi yaşadığı dönemde namazda özellikle kavme ve celsede itmi'nânı terk eden çok sayıda insanın bulunduğunu ve bunun bir alışkanlık hâline geldiğini fark etmesi (Birgivi, nr. 66181, vr. 9b-10a) üzerine mevcut durumu eleştirmek ve ta'dil-i erkânın namazdaki yeri ve önemine vurgu yapmak üzere bu çalışmayı hazırlamıştır. Birgivi rükû ve secdede de ta'dil-i erkânı terk edenler bulunmakla birlikte bu ikisine nazaran yukarıda arz edilen kavme ve celsede bunu terk edenlerin sayısının oldukça fazla olduğundan bahsetmektedir. Kavme ve celsede itmi'nânın hükmü konusunda Birgivi'nin mezhep içerisindeki hâkim görüşü eleştiren tavrı bu risâlenin öne çıkan yönlerinden biridir. Ta'dil-i erkânın tanımı, hükmü ve delilleri ile birlikte itmi'nân kavramını da ele alan Birgivi, eserine imama uymakla ve namazda saf olmakla ilgili bazı meseleleri tartıştığı kısa birer bölümle son vermektedir.

Bu çalışma Ebû'l-Hasan b. Muhammed Sâdık es-Sindî'nin Birgivi'nin eserine yazdığı *Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât* adlı şerhi bağlamında namazda i'tidâl konusunu ele almayı hedeflemektedir. Ebû'l-Hasan es-Sindî 18. yüzyıl ihyâ hareketi önderlerinin içerisinde yetiştiği yahut da hoca-talebe irtibatı sayesinde kendilerinden ders aldıkları hocalardan oluşan Hicaz'daki bir ilim çevresinin Medineli meşhûr hocalarından biridir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerine müntesip olmakla birlikte Sünnet'in ihyâsına çalışmak ve sahih rivâyetlere uygun olan mezhep görüşleri ile amel edilmesi üzerinde temerküz eden bir fıkıh telakkisine sahip bir çevre içerisinde yetişen Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin sözü edilen bu hedefleri gerçekleştirmek üzere bu eseri seçtiği anlaşılmaktadır. Meselenin hadise dayalı delilleri çerçevesinde Ebû'l-Hasan es-Sindî ta'dil-i erkân konusunda gerek mezhebin müftâ bih görüşünü gerekse Birgivi'nin bu konudaki yaklaşımını eleştirmektedir. Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin hocası Muhammed Hayât es-Sindî'nin mezhep birikiminin nasıl anlaşılması gerektiği ve imamlardan gelen görüşler ile tahrîc ürünü görüşlerin tefrik edilmesine yönelik kuvvetli vurgusunun öğrencisini de tesiri altında bıraktığı anlaşılmaktadır. Zira ta'dil-i erkânın hükmüne dair mezhep içerisindeki tartışmanın birbirine muhalif farklı tahrîcler etrafında şekillendiği görülür. 18. yüzyıl ihyâ hareketi önderleri de mezhep birikiminin anlamı ve bağlayıcılığını sorgulamışlar ve tahrîc kavramını bu dönemde yeniden yoğun olarak ele alarak mezhebin mahiyetini tartışma konusu etmişlerdir (Kaya, 2014, 34). Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin katkıları ve tenkitleri bu çalışmanın mevzuunu teşkil etmektedir. Onun *Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât*'ına dair Türkiye'deki yazma eser koleksiyonlarında iki nüshası tespit edilebilmektedir (Ebû'l-Hasan es-Sindî, nr. 17385; a.mlf., nr. 500). Bu nüshalardan ferâğ kaydına göre müellifin vefâtından yaklaşık iki yıl sonra (1189/1775) Mustafa b. Hâfız Mehmed Kastamonî tarafından istinsah edilen (Ebû'l-Hasan es-Sindî, nr. 500, vr. 41a) ve daha okunaklı olduğu görülen nüsha tercih edilmiştir. Bâbürlü dönemi âlimlerinden biri olan bu isim hakkında yapılacak bir incelemenin bu dönemdeki fıkıh çalışmalarına küçük bir katkı sağlayacağı söylenebilir.

I. TA'DİL-İ ERKÂN KAVRAMI

Ta'dil-i erkân namazın rükû ve secde gibi rükûnlerini gereğince ve yerli yerinde, aceleyle kaçmadan, kişinin mutmain olacağı bir biçimde yerine getirmeyi ifade eden bir kavramdır. Bu kavramın yerine fıkıh ve hadis âlimleri i'tidâl terimini (Serahsî, ts., I, 188; Begavî, 1983, c. III, 98; İbn Huzeyme, 1975, c. I, 322-323) de kullanmışlardır. Namazın rükûnlerinin tam, eksiksiz ve güzel yapılması gerektiğini belirten rivâyetler namazda i'tidâlin yeri ve önemine işaret etmektedir (Kahraman, 2010, c. XXXIX, 366). Ta'dil-i erkân meselesinin furû-i fıkha dair eserlerde tuma'nîne kavramı çerçevesinde de tartışıldığı görülmektedir (Kâsânî, 2003, I, 502). Bir kimsenin huzur duyması ve gönül rahatlığına erişmesi gibi anlamlara gelen tuma'nîne kavram olarak rükû, kıyâm ve secde gibi rükûnlerin tam olarak yapıldığına kanaat getirilmesi (Yaşaroğlu, 2006, XXXII, 354), kişinin bu rükûnleri yerli yerinde ve Hz. Peygamber'in istediği gibi yaptığına kâni olmasını ifade eder. Bu bakımdan tuma'nînenin ta'dil-i erkânı riâyet edilmesi neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. İtmi'nân ve tu'manînenin aynı anlama geldiğini kabul eden Râgıb el-İsfahânî birçok âyette geçen bu kelimeyi "bir takım güçlük ve zorluklardan sonra sâkinliğe erişmek ve huzur bulmak" olarak açıklamıştır (Râgıb el-İsfahânî, ts., c. II, 400). Namaz kılarken aceleci davranmak kınanmış ve Hz. Peygamber i'tidalli olmanın zıddı olarak karga gagalar gibi namazlarını edâ eden müslümanların durumunu örnek göstermiş (Ebû Dâvud, Salât, 148) yahut da bu kimseleri namazlarından çalmaları sebebiyle hırsızlara benzetmiştir (Muvatta, *Kasru's-salât*, 72).

Gerek ta'dil-i erkân gerekse i'tidâl kavramlarının temelini namazın rükûnlerini yerine getirirken bir süre hareketsiz kalmanın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh âlimleri namazın rükûnlerinin yerine getirilmesi için harcanacak asgarî bir zaman sınırlamasına gitmişlerdir. İbn Teymiyye ilgili rivâyetlerden hareketle rükûnlerin yerine getirilebilmesi için bir sürenin takdir edildiğini bu süreye tuma'nîne denileceğini belirtmiştir (İbn Teymiyye, 2004, c. XXII, 545). Fıkıh eserlerinde bir kez sübhânallah diyecek kadar rükûnlerin edâsı sırasında beklenileceğinin söylenmesi (Kâsânî, 2003, c. I, 686; Aynî, 1990, c. II, 272) bu gâyeye yöneliktir. Nevevî rükûda ta'dil-i erkânın nasıl gerçekleşeceği sorusunu vücudun rükûya gitmeden

önceki hâlini yeniden almasıyla mümkün olduğunu belirterek bu soruyu omurganın hareketlerini merkeze alarak cevaplamıştır (Nevevî, ts., c. III, 390). İtmi'nânın gerçekleşebilmesi için yukarıda arz edildiği üzere Ebû Yusuf gibi (Kâsânî, 2003, c. I, 686; Aynî, 1990, c. II, 267) bir kere sübhânallah demek yerine vücûdun sükûnet bulmasını asgarî ölçü kabul edenlerin bu yaklaşımı benimsedikleri anlaşılmaktadır. Ebû Yusuf ta'dil-i erkânı farz kabul ettiği için bir tesbih miktarı beklemek de ona göre farzdır (Kâsânî, 2003, c. I, 686). Cüveynî bir anlık olsa bile namaz kılan kimsenin hareketsiz kalmasını itmi'nânın en az ölçüsü kabul etmekte bir rükûnden diğerine fâsılasız geçilmesi hâlinde kişinin namazının geçersiz olacağını savunmaktadır. Ta'dil-i erkânın bir rükûnü önce ve sonrasındaki rükûnlerden ayırmaya yaraması itibariyle şart koşulduğunu belirten Cüveynî namazdaki hareketlerin peş peşe yapılması durumunda bu şartın yerine gelemeyeceğini ve ta'dil-i erkâna riâyet etmekle sağlanacak hedeflerin gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir (Cüveynî, 2007, c. II, 157-158). İbn Teymiyye ta'dil-i erkânın gerçekleşmesi için kesin bir süre tayin etmemiş ve ta'dil-i erkâna uyulması gereken yerlerde yapılacak hareket için gereken süreden daha fazla bir vakit beklenmesini esas almıştır. Bunun zıddının ise karganın gagalaması gibi fâsılasız yapılan hareketler olduğunu söylemiştir (İbn Teymiyye, 2004, c. XXII, 545). Tuma'nîne ve i'tidâl terimlerinin Hz. Peygamber'in mescitte namaz kılariken izlediği namazını kısa tutan (Tirmizî, Salât, 226) bir bedevîye bu namazı tekrar kılmasını, rükûya ve secdeye gittiğinde mutmain olacak kadar o hâlde beklemesini ve kıyâmda i'tidalli olmasını emir buyuran hadisinden (Buhârî, Ezân, 95; Müslim, Salât, 45; Tirmizî, Salât, 226; Ebû Dâvud, Salât, 148) hareketle kavramlaştığı anlaşılmaktadır. Bu hadise dayanarak namaz kılan kişinin rükûda bir süre beklemesi de tuma'nîne kavramı ile ifade edilmektedir. Sözü edilen bu anlamı ile tuma'nîne ta'dil-i erkânın bir cüzünü teşkil eder.

Mâlikî, Şâfiî (Nevevî, ts., c. III, 390, 408-409) ve Zâhirî mezhepleri (İbn Hazm, 1348/1929, c. III, 254-255) ile Ebû Yusuf (Serahsî, ts., c. I, 188; Kâsânî, 2003, c. I, 686; Mevsilî, ts., c. I, 52; Aynî, 1990, c. II, 267) ve İbn Teymiyye (İbn Teymiyye, 2004, c. XXII, 534) ta'dil-i erkânı namazın rükûnlerinden biri olarak farz, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ise (Serahsî, ts., c. I, 188; Mevsilî, ts., c. I, 52; Nesefî, 2011, 160; Aynî, 1990, c. II, a. 266-267) vâcip kabul etmişlerdir (Begavî, 1983, c. III, 98; Nevevî, ts., c. III, 392; İbn Âbidîn, 2003, c. II, 157). İmâm Muhammed *el-Asl'* da Ebû Hanîfe'nin ta'dil-i erkâna uymayan bir kimsenin namazının geçerli olduğunu fakat bu kimsenin son derece kötü (tahrîmen mekrûh) bir iş yaptığını kabul ettiğini söyler (İmam Muhammed, 1990, c. I, 199). Hanefî mezhebi içerisinde Kerhî'nin öğrencisinin öğrencisi Ebû Abdillâh el-Cürçânî'nin (v. 397/1007) ta'dil-i erkânı müekked sünnet saydığı belirtilmektedir. Bu görüşü sonrasında kabul görmemiştir. Mezhepte Kerhî'nin tahrîc yoluyla ulaştığı ta'dil-i erkânın vâcip sayılacağı hükmü benimsenmiştir (Kâsânî, 2003, c. I, 502, 686; Aynî, 1990, c. II, 267, 272; İbn Âbidîn, 2003, c. II, 157). Mezhep içerisinde aşağıda inceleneceği üzere Ebû'l-Hasen es-Sindî ve Bâbürlü döneminin meşhur fıkıh âlimlerinden onun muasırı Abdülhâlim el-Leknevî gibi ta'dil-i erkânı farz sayan yaklaşımlara da ulaşılabilmektedir (Mübârekfûrî, ts., c. III, 3-4).

Ebû Yusuf'un ta'dil-i erkânın hükmünü, inkârının küfrü gerektirmemesi açısından vâcibe, yerine getirilmemesi durumunda ise o fiilin gerçekleşmemiş sayılması bakımından farza benzetilen amelî farz (zannî farz) olarak değerlendirdiği belirtilmektedir. Zira Ebû Yusuf itmi'nâna riâyet etmeyen kimselerin namazlarının geçersiz sayılacağı kanaatindedir (Kâsânî, 2003, c. I, 686) fakat onu inkâr edenlerin tekfir edilmesini uygun görmemiştir (Bayder, 2017, 12-14). İmâm Mâlik'in bu konuyla ilgili doğrudan bir görüşüne ulaşamaması sebebiyle Mâlikî mezhebi içerisinde ta'dil-i erkânı sünnet sayan yaklaşımlar tespit edilebilmektedir (İbn Rüşd, 1982, c. I, 135).

i'tidâlin farz sayılması hâlinde buna dikkat etmeyen kimselerin namazı fâsid olacağı için namazlarını yeniden kılmaları, vâcip kabul edilmesi durumunda ise sehiv secdesi yapılması gerekir (Kâsânî, 2003, c. I, 686; İbn Âbidîn, 2003, c. II, 157). Bu durum namazın rükûnlerinin eksikliğinin namazı bozması gibi namazın hızlı kılınmasının da aynı türde bir eksiklik yarattığına işaret etmektedir. Şah Veliyyullah kavme ve secde yapan bir kimsenin hareketlerinin oyun ve eğlenceden ayrılabilmesi ve bir ibadet anlamı kazanabilmesi hikmetlerini gerçekleştirmek üzere ta'dil-i erkânın emredildiğini ifade eder (Şah Veliyyullah, 2010, c. II, 43). Ta'dil-i erkânın hikmetlerinden biri olarak İbn Teymiyye de namazın kalbin azığı olduğunu, az miktardaki yiyeceğin gıda olarak vücuda yetmemesi gibi aşırı hızla yapılan ibâdetin de kalbi tatmin etmeyeceğini söylemektedir (İbn Teymiyye, 2004, c. XXII, 538).

Ebû Yusuf, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi gibi ta'dil-i erkânı farz sayanlara göre i'tidâle dikkat edilmemesi hâlinde namaz kabul olmaz (Kâsânî, 2003, I, 686). Bu yaklaşımı savunanlar namazın rükûnlerinin tam yapılmaması ve iki secde arasında bir müddet oturulmaması durumunda namazın eksik kalacağını bildiren rivâyetler ile Ebû Hureyre'den (r.a) gelen Hz. Peygamber'in ta'dil-i erkânı gözetmeden namaz kılan bir bedevîden namazını yeniden kılmasını istediğini bildiren mezkur rivâyete (Buhârî, Ezân, 95; Müslim, Salât, 45) dayanmaktadır (Begavî, 1983, c. III, 96-99). Bu konudaki en kuvvetli delilin sözü edilen

bu rivâyet olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in müslümanlardan kendisi nasıl namaz kılıyor ise bu şekilde namaz kılmalarını istemesini delil olarak kullanan Şâfiî âlimleri bu iki rivâyeti ileri sürerek ta'dil-i erkânı bir rükûn kabul etmişlerdir (Nevevî, ts., III, 392). Hanefî mezhebinin nassa dayalı en önemli delillerinden birini de ta'dil-i erkânı bu rivâyet oluşturmaktadır (Aynî, 1990, c. II,268-269). Hz. Peygamber'in bu kimseye namazı tekrar tekrar kıldırmasından hareketle eğitim amacıyla bunu yaptırdığı ve ta'dil-i erkânın namazın cevâzı ile değil kemâli ile ilgili olduğunu ileri süren Hanefî ve Mâlikî fıkıh âlimleri bulunmakla birlikte bu görüşleri mezhep içinde kabul görmemiştir (Aynî, 1990, c. II,266-267; Mübârekfûrî, ts., c. III,1-2, 4). Konuyla ilgili tartışma rükû ve secdede ta'dil-i erkânın farz mı vâcip mi sayılacağı etrafında şekillenmiştir. Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre namazda birinci secdeyi yapan kimsenin ikinci secdeye gitmeden önce kısa bir süre oturması celse kavramı ile ifade edilmekte, bu celsenin acele etmeden ve tam bir oturma hâliyle yapılarak ta'dil-i erkânı riâyet edilmesi farz sayılmaktadır. Hanefî fıkıh âlimleri içerisinde sözü edilen bu uygulamanın (celse) sünnet mi vacip mi olduğu tartışılmıştır (Aynî, 1990, c. II,266, 272). Mezhep içinde İbnü'l-Hümâm, öğrencisi İbn Emîru Hâc (v. 879/1474) ve İbn Âbidîn gibi isimlerin dile getirdiği üzere hâkim kanaat vâcip sayılması yönündedir (İbn Âbidîn, 2003, c. II,157-158; Ögüt, 1993, c. VII,272).

Hanefî mezhebinde ta'dil-i erkânın farz değil de vâcip kabul edilmesinin temelinde nas üzerine ziyâde meselesine yönelik usûl anlayışları yatmaktadır (Abdülazîz el-Buhârî, 1997, c. I,126-127). Hanefî fıkıh âlimleri haber-i vâhidin Kitâb'a ziyâdesini neshin bir çeşidi (manevî nesh) (Cessâs, 1994, c. II,277; Serahsî, 1993, c. II,82; Abdülazîz el-Buhârî, 1997, c. III,361) olarak değerlendirmekte ve bir hükmün konulmasından sonra o hükmün kapsamını daraltan ya da genişleten her türlü ziyâdeyi mevcut hükmü değiştirmesi nedeniyle nesh olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple nesh için gerekli olan şartları ziyâde için de aramışlardır (Yargı, 2003, 299). Hanefî fıkıh âlimleri "Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz" (Hac 22/77) âyetindeki rükû edin emrinin dışarıdan bakan bir kimsenin namaz kılan bir kişinin rükûya gittiğini anlayacağı en az miktar ile yerine gelmiş olacağını kabul etmektedir. Âyetteki hâs olan hükme ta'dil-i erkânı uyulmaması durumunda namazın bozulacağını bildiren rivâyetteki hükmün ilhâk edilmesi ile haber-i vahidin Kur'ân'ın hükmünü ortadan kaldıracığını ileri süren Hanefî fıkıh âlimleri delillerin bilgi dereceleri bakımından bunun mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. Âyetteki hüküm icmâlî olmadığından bir beyâna ihtiyacı bulunmamaktadır. Hanefî fıkıh âlimleri ta'dil-i erkânı söz konusu rivâyetlere dayanarak namazın farzlarına mülhak vâcipler kabul ederek aslın hükmünü iptal etmeden bir çözüme ulaşmışlardır (Abdülazîz el-Buhârî, 1997, c. I,126-127).

Abdülhalîm el-Leknevî yukarıda arz edilen Hz. Peygamber'in bir bedevîye namazını tekrar kılmasını emrettiği rivâyetin ahâd derecesinde değil ümmetin kabul gösterdiği meşhûr derecesinde bir rivâyet olduğunu ileri sürmüş, meşhûr seviyesindeki bir rivâyet ile nas üzerine ziyâdenin mümkün olduğunu belirterek bu konudaki ihtilâfı gidermeye çalışmıştır (Mübârekfûrî, ts, c. III,3). Şâfiîler ise bu değişikliği nesh kapsamında değerlendirmemişlerdir. Aynı zamanda Hanefî fıkıh âlimleri hükmün vasfının neshini de neshin türlerinden biri kabul etmişler ve bunu nas üzerine ziyâde olarak görmüşlerdir. Şâfiî fıkıh âlimleri ise aksine hükmün vasfının nesh edilmesini âmmun tahsisi çerçevesinde ele almış ve hükmün vasfının ahâd rivâyetler ile neshine cevaz vermişlerdir. Fıkıh usûlü eserlerindeki bu tartışmanın furû'-i fıkıh sahasındaki örneklerinden biri rükû ve secdenin gerçekleşmesi için ta'dil-i erkânı uyulmasının şart koşulmasıdır (Apaydın, 1996, XIV, 361). Mâlikî fıkıh âlimleri de yukarıda arz edildiği üzere rükû yapan kimsenin mutmain olacak kadar beklemesi gerektiğini bildiren hadisten rükûnun itmi'nân ile tam olarak gerçekleştiğini kabul ederek bunu farz saymışlardır (İbn Rüşd, 1982, I, 135). İbn Teymiyye'nin de ta'dil-i erkânın rükû ve secdeleri tamamlayıcı olmasına dikkat çektiği görülür (İbn Teymiyye, 2004, c. XXII,534, 538).

Ta'dil-i erkân konusunda Cürçânî ve Kerhî arasındaki ihtilâfın nedeni olarak Hanefî usûl âlimleri bu hükümlere tahrîc yoluyla ulaşılmasını göstermektedir. Cürçânî müctehidlerin tabakalarına göre yapılan tasnifte ashâb-ı tahrîcten sayılan bir isimdir (Abdülhay el-Leknevî, 1990,12-13). Hanefî mezhebine hâs bir fikhî faaliyet olmayan tahrîc dört büyük mezhebin ilk nesilleri tarafından başvurulan bir yöntemdir. Tahrîc yoluyla ulaşılan hükmün tahrîci yapana değil de görüşü tahrîce konu olan fakihe nispeti meselesi tartışma konusu olmuş ve görüşün tahrîci yapana izafe edileceği hakkında hâkim bir kanaat oluşmuştur (Kaya, 2001,69-71). Ta'dil-i erkânı yönelik tartışmada Hanefî fıkıh âlimleri bu yöntemle hükme varmışlar ve bunun vâcip olduğu görüşü güç kazanmıştır. Şah Veliyyullah mezhepler arasındaki ihtilâfın temel nedenlerinden birinin tahrîc yoluyla elde edilen hükümlerden kaynaklandığı tespitini yapar ve onlara âit görüşler ile bu yolla ulaşılan görüşlerinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini ısrarla vurgular. Bu konuya dair verdiği örneklerden biri ta'dil-i erkân hakkındaki tartışmadır (Şah Veliyyullah, 2010, c. I,521).

Ebû Hanîfe'yi bu meseleyle ilgili olarak ilk eleştiren isimlerden biri İbn Ebî Şeybe'dir (ö. 235/849). *el-Musannef* adlı eserinin son bölümünü oluşturan "Kitâbü'r-Red alâ Ebî Hanîfe" adını verdiği kısımda İbn Ebî Şeybe yukarıda arz edilen rükû ve secdeden tam olarak doğrulmayan kimsenin namazının kabul olmayacağı ve Hz. Peygamber'in namazını tekrar kılmasını istediği bir bedevî ile ilgili rivâyeti naklettikten sonra Ebû Hanîfe'nin namazın rükûnlerini tam olarak yerine getirmeyen kimsenin namazının eksik olmakla birlikte kabul olacağına hükmettiğini söyler. Fakat sözü edilen kişi bu ameli sebebiyle günâha girmiştir. Hadislerdeki hükme muhâlefet etmekle tenkit ettiği Ebû Hanîfe karşısında İbn Ebî Şeybe ise ilgi rivâyetlere dayanarak ta'dîl-i erkâna riâyet etmeksizin kılınan bir namazı fâsîd saymıştır (İbn Ebî Şeybe, 2004, c. XIII,141-142). İbn Ebî Şeybe'nin eleştirilerine cevap vermek üzere Zâhid el-Kevserî tarafından kaleme alınan *en-Nüketü't-tarîfe*'de Ebû Hanîfe'nin bu konuda ta'dîl-i erkânı gözetmeyen kimselerin namazlarının kabul olacağı fakat günah bir iş yaptıklarını bildiren bir rivâyeti delil aldığı belirtilmektedir. Bu rivâyette namazın eksik olduğunun söylenmesi Kevserî'ye göre bâtil sayılmayacağına delildir. Hanefîlerin namazda ta'dîl-i erkânı en fazla gözetilen mezheplerden biri olduğuna dikkati çeken Kevserî itmi'nâna riâyet etmeyen kimselerin namazının bozulacağını bildiren rivâyetlerin namazın eksik kalacağına yönelik bir uyarı olarak hamlederek Ebû Hanîfe'nin rivâyetler arasındaki teâruzu giderdiğini söylemektedir (Kevserî, 2000,134-135). Şâfiî ve Hanefî fukahâsı arasında ihtilaf konusu olan bu mesele imamlık yapacak kimsede aranacak şartlar bağlamında da tartışılmıştır. Ta'dîl-i erkânı terk eden Hanefî bir imama uyan Şâfiî bir muktedînin namazının geçerliliği konusunda iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Mezhep içerisinde muktedînin namazının sahih olması için onun görüşünün/mezhebinin hükümlerinin esas alınacağını savunarak bu namazı bâtil saymayan Kaffâl eş-Şâşî'nin (v. 365/976) anlayışı büyük kabul görmüştür (Nevevî, 2003, c. I,452).

Ta'dîl-i erkân kavramına yönelik müstakil bir literatür olduğu görülür. Birgivî'nin (v. 981/1573) *Muaddili's-Salât*'ı Osmanlı döneminde yazılmış ilk çalışmalardan biridir. Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605) *Risâle fi'l-hâs alâ ta'dîli'l-erkân fi's-sâlât*'ı ve Mehmed b. Emîr Burdûrî'nin *Risâle fi beyâni ta'dîli'l-erkân*'ı bu konuya hasredilmiş eserler arasında sayılabilir.

II. MÜELLİFİ: EBÛ'L-HASEN ES-SİNDÎ ES-SAĞİR

Ebû'l-Hasen b. Muhammed Sâdık es-Sindî, aynı künye ile tanınan hocasının hocası Ebû'l-Hasen Nuruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî (v. 1138/1726) ile karıştırılmaması için nisbesine "es-Sağîr" sıfatı eklenerek "Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağîr" olarak tanınmıştır (Abdülhay el-Hasenî, 1999, c. VI,815). Sind bölgesinde doğan Ebû'l-Hasen es-Sindî eğitim almak üzere Medine'ye gelmiş ve burada Muhammed Hayât es-Sindî'ye talebelik etmiştir. Onun hangi tarihte burada olduğuna yönelik farklı rivâyetler bulunmakla birlikte 1160/1747 yılında Medine'ye geldiği görüşü daha kuvvetlidir (İnce, 2014,296-297). Öğrenciliğini tamamlamasının ardından hocalık pâyesini elde etmiş ve bu şehirde ders vermeye başlamıştır. Döneminin önde gelen hocaları arasında sayılan ve verdiği hadis dersleri ile öne çıkan Ebû'l-Hasen es-Sindî, İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-usûl*'üne yazdığı *Şerhu Câmiu'l-usûl*'ü, siyer sahasındaki *Muhtârü'l-etoâr fi etvâri'l-muhtâr*'ı, hadis usûlüne dair İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker*'ine yazdığı *Behçetü'n-nazar 'ala şerhi Nuhbetü'l-fiker*'i gibi halen yazma hâlinde bulunan çok sayıda eser kaleme almıştır. Ebû'l-Hasen es-Sindî 1187/1773 yılında Medine'de vefât etmiştir (Abdülhay el-Hasenî, 1999, c. VI,685). Onun 18. yüzyıl Medine'sinde hadis tedrisiyle iştigâl eden ve fıkıh ilmi çerçevesinde sahih rivâyetlerle amele vurgu yapan hoca-talebe ilişkisi içerisinde yetişmiş Sindli bir âlimler grubunun temsilcilerinden biri olduğu söylenebilir. Sözü edilen bu grubun merkezinde 1163/1750 yılında Medine'de vefât eden Muhammed Hayât es-Sindî yer almaktadır.

III. MENHELÛ'L-HÛDÂT

Birgivî'nin toplumun farklı birçok kesiminden insanları eleştiren, kendisini irşâd ile yükümlü gören ve iyiliğin emredilip kötülüğün nehyedilmesi ilkesi çerçevesinde açık ve bazen de sert ifadeler ile bir yanlış düzeltmekten ve nasihatte bulunmaktan çekinmeyen tavrının (Martı, 2011, 52-53) onu namazlarını ta'dîl-i erkâna uygun kılmayan kimseleri uyarmak üzere *Mu'addili's-Salât*'ı yazmaya sevk ettiği anlaşılmaktadır. Onun çalışmalarının bir yönünü de halkın iman, ibadet ve ahlâka dair hata ve eksiklerini düzeltmeye yönelik eserler kaleme alması oluşturmaktadır. İbadetlere dair en fazla namaz konusu üzerinde durmuş, kırk hadis literatürüne dair bir eser kaleme almak üzere bir araya getirdiği rivâyetlerin çoğunu da namazla ilgili rivâyetler arasından seçmiştir (Martı, 2011, 58, 123, 146). 975/1567 yılında tamamlanan *Muaddili's-Salât* (Martı, 2011, 78-79) onun Birgi'ye yerleştikten (1564) sonra yazdığı eserler arasındadır. Yazma eser koleksiyonlarındaki çok sayıda nüshasından kabul gördüğü anlaşılan (Martı, 2011, 79) bu risâleye yönelik birçok şerh de kaleme alınmıştır. Niğdeli Musa b. Ahmed (v. 1142/1730), Fethullah b. Mahmûd b. Ahmed b. Şa'bân el-Mevsilî (1159/1746'den sonra), Veliyyüddin b. Halîl el-Bükâî (v. 1184/1770) (Alak, 2018,26-27), İsmail Efendi, Mustafa Hulûsi Güzelhisârî (v. 1253/1837) ve Ebû Bekir el-Erzurûmî tarafından yapılan şerhler sözü edilen çalışmalar arasındadır (Yüksel, 1992, c. VI,193). Bu eser Osmanlı'nın son döneminde

Osmanlı Türkçesi'ne (Yılmaz, 2016,481) ve günümüz Türkçesi'ne de tercüme edilmiştir (Birgivi, 2014). Birgivi'nin *Muaddili's-Salât*'ına yazılan şerhlerden biri olan Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin *Menhelü'l-hüdât*'ı hakkında yapılan bir araştırma tespit edilememektedir. Yukarıda belirtildiği üzere aynı künye ve nisbeye sahip olmaları sebebiyle eserleri birbirine nispet edilen Ebû'l-Hasen es-Sindî el-Kebir ile Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağır'ın *Menhelü'l-hüdât* konusunda da karıştırıldığı görülür. Bu eserin Ebû'l-Hasen es-Sindî el-Kebir'e ait olduğu sehven iddia edilse de (Özşenel, 2009, c. XXXVII,246) eserin girişinde belirtildiği üzere bu çalışmanın müellifi Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağır'dır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 1a). Yazma eser kataloglarında da aynı hatalara düşüldüğü gözlenmektedir.

Ebû'l-Hasen es-Sindî Birgivi'nin aksine şerhine namazın önemi, dünya ve âhirette kazandıracağı mükâfatlar, kılmayanların karşılaşacağı cezalar ve namazın ne zaman farz kılındığına dair geniş bir girişle başlamaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 2b-5a). Birgivi eserini yaşadığı dönemde namaz kılarken gerekli hassasiyeti göstermeyen, namazın rükûnlerini yerine getirirken it'minânı terk eden kimseleri eleştirmek üzere kaleme aldığından bahseder (Birgivi, nr. 66181, vr. 1a-1b). Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin kendi dönemiyle ilgi tespitlerine ve bu esere bir şerh kaleme almasının nedenleriyle ilgili açıklamalarına şerhinde tesadüf edilememektedir. Birgivi eserinin girişinde ismini vermediği bir kimseden aldığı işaretlerin kendisini bu çalışmayı yapmaya sevk ettiğini belirtmektedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 1b). Ebû'l-Hasen es-Sindî sözünü ettiği bu kimsenin II. Selim'in hocası Atâullah Çelebi (v. 979/1571) olduğunu söyleyerek bu çalışmanın ortaya çıkışında etkili olan şahsiyete yönelik önemli bir tespitte bulunmaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 7b). Birgivi ile dostluğu bulunan ve onu Birgi'de yaptırdığı medreseye hoca olarak gönderen (Martı, 2011, 39) Atâullah Efendi'nin ta'dil-i erkân meselesine hasredilen bu eserinin yanı sıra Birgivi'nin birçok risâlesini yazmasında da etkili olduğu onun çalışmalarındaki telmihlerden anlaşılmaktadır (Arslan, 1997,61-62). Ebû'l-Hasen es-Sindî bu eserin namaz kılan müslümanlara tavsiyelerde bulunma gâyesi taşıdığını söyler. Dinin nasihat olduğunu bildiren rivâyet çerçevesinde bu kavramın kişinin ibâdetlerini hâlis bir niyetle yapması, Hz. Peygamber'in risâletini tasdik etmesi, ona uymayı diğerlerine itâate tercih etmesi ve toplumun hayırlı işlere sevk edilmesi gibi manaları üzerinde durmaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 7a-7b). Bu eserin hedefi Ebû'l-Hasen Sindî'ye göre ta'dil-i erkan, kavme ve celse kavramlarını açıklamak, bu konuda fukahânın görüşleri üzerinde durmak ve sayılan bu hususların farz mı, vâcip mi yoksa sünnet mi olduğunu tartışmaktır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 7b-8a).

Birgivi Mutarrizî'nin (v. 610/1213) *el-Mugrib*'inden yaptığı iktibasla ta'dil-i erkânı "Rükû, secde, bu ikisinin ortasındaki kavme ve secdeler arasındaki oturuşta uzuvların yerleşmesi (sükûnet bulması)" olarak tanımlamaktadır (Mutarrizî, 1979, c. II,46). Birgivi bu tanıma yakın olduğunu söylediği bir diğer tarifi *el-İhtiyâr*'dan aktarır. Mevsilî (v. 683/1284) ta'dil-i erkânı "Rükû ve secdenin kişiyi mutmain kılacak bir biçimde yapılması, rükûdan sonra kıyâmın ve iki secde arasındaki celsenin tam olarak yerine getirilmesi" olarak tanımlamıştır (Mevsilî, ts., c. I,52). Mevsilî'nin tanımında tuma'nîne kavramını merkeze alarak namazın rükûnlerinin gereğince yapılmasını daha fazla vurguladığı görülmektedir. Ta'dil-i erkân yerine tuma'nîne kavramını kullanan ve bu iki kavramı müterâdif gördüğü anlaşılan Ebû'l-Hasen es-Sindî tanımında geçen uzuvların sükûnet (teskin) bulmasını rükû ve secdeden sonra kişinin iyice doğrulması ve bir rükûnden diğerine geçmeden önce uzuvların hareketsiz kalması olarak izah etmektedir. Birgivi'nin bu konudaki görüşünü desteklemek üzere Hz. Peygamber'in rükû ve secdelerin tam olarak yapılması gerektiğini bildiren rivâyetlerine yer veren Sindî, onun arkasında müslümanların rükû ve secde ettikçe onları gördüğünü bildiren rivâyete (Buhârî, Eymân, 3; Müslim, Salât, 110) de bu kapsamda aktarmakta ve hadis âlimlerinin bu rivâyetin zâhirine hamledilmesine yönelik görüşlerine bir itiraz yöneltmemektedir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 6b-7a, 8b).

Mezhep içerisinde Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in ta'dil-i erkânı farz, sünnet ve rükûn kabul ettiklerine dair üç farklı görüş bulunduğunu bildiren Birgivi en isâbetlisinin mezkûr rivâyetler arasındaki en meşhur ve kuvvetli rivâyetin bu yönde olması sebebiyle rükû ve secdede itmi'nânın vacip sayılacağı görüşü olduğunu söyler. Bu görüşler içerisinde ta'dil-i erkânı rükûn kabul eden görüş en zayıf olanıdır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 16b-17a). Ebû'l-Hasen es-Sindî Birgivi'nin ta'dil-i erkânla ilgili işaret etmediği Tahâvî'den gelen dördüncü bir görüşten bahseder. Kendisinin Kerhî ve Cürçânî'ye göre Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e daha yakın bir dönemde yaşamış, rivâyet ve dirâyet ilimlerindeki uzmanlı ile tanınan bir âlim olduğuna dikkati çektiği Tahâvî bu iki imamın rükû ve secdede itmi'nânı farz saydıkları görüşündedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî Tahâvî'nin bu görüşü ileri sürmesinde bir delile dayandığını düşünmekte, Kerhî ve Cürçânî'nin tahrîc yoluyla ulaştıkları bu konudaki hükme Tahâvî'nin yaklaşımını incelemektedir. Kendisinin de Tahâvî gibi rükû ve secdede ta'dil-i erkânı farz saydığı anlaşılmaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 11a). Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin bu kabulü ta'dil-i erkân konusunda

Birgivi'den ayıldığı en önemli husustur. Onun kavme ve celsede itmi'nânı vâcip sayarak Birgivi ile aynı kanaati paylaştığı görülür.

Ta'dil-i erkâna uymayan bir kimsenin namazını iâde mi edeceği yoksa sehiv secdesi mi yapacağı hususunda Birgivi, Ebû Yusûf ve Şâfiî'nin ta'dil-i erkâna uymayı farz saydıklarını ve buna riâyet etmeyenlerin namazını bâtil kabul ettiklerini dile getirir (Birgivi, nr. 66181, vr. 2a). Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in itmi'nânı vâcip saymaları sebebiyle vâcibin terkinden dolayı sehiv secdesi yapılacağına yönelik mezhep içerisindeki hâkim kanaatin aksine Birgivi bu iki imamın rükû ve secdede ta'dil-i erkana riâyet etmeyen bir kimsenin namazını iâde etmesi gerektiğini söylediklerine dair rivâyetlere yer vermektedir. Birgivi mezhep içerisinde Ebû'l-Yusr el-Pezdevî, Serahsî ve İbnü'l-Hümâm'ın bu durumda namazın iâde edileceği görüşünü savunduklarını belirtir (Birgivi, nr. 66181, vr. 2b-3a). Kendisi de bu görüşe meyletmiştir. Ebû'l-Hasen es-Sindî de namazın iâde edilmesi gerektiği konusunda Birgivi ile aynı kanaattedir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 27b).

Ebû'l-Hasen es-Sindî ta'dil-i erkân konusunda Hanefîler ile diğer üç mezhep arasındaki tartışmanın bu meselenin doğrudan âyetle düzenlenmemiş olması ve Hanefî fıkah âlimlerinin ahâd haberle nas üzerine ziyâdeyi kabul etmemelerinden kaynaklandığını söylemektedir. Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezhepler bunu nas üzerine ziyâde değil namazın rükûnlerinin beyânı bağlamında değerlendirmektedirler (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 9b). Ebû'l-Hasen es-Sindî ta'dil-i erkâna riâyet etmeyi sünnet sayan görüşün sahiplerinin ta'dil-i erkana uygun olarak namazını kılmayan bir kimsenin günaha gireceği ve kerih bir iş yapmış sayılacağına dair rivâyetleri esas aldıklarını ve bu rivâyetlerdeki uyarıcı hükümlerin vücûba değil sünnet olduğuna delâlet ettiğini savunduklarını söyler (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 17a).

Birgivi Hanefî mezhebine göre kavme ve celsede ta'dil-i erkana uyulmasının nasıl temellendirileceği sorusunu kendisine yöneltmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere risâlesini kaleme almasının temel hedefi de bu meseleyi tartışmaktır. Birgivi bir rükûnden diğerine geçilmesini ifade eden intikâlin de bir rükûn sayıldığını belirterek bu sırada da namaz kılan kişinin kendisini mutmain kılacak bir biçimde hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır (Birgivi, nr. 66181, vr. 2a). Ebû'l-Hasen es-Sindî kavme ve celsenin rükûn sayılmamasının yukarıda arz edilen ahâd haber ile ziyadenin kabul edilmemesinden kaynaklandığını belirtir. Birgivi ile aynı kanaati paylaşarak bir rükûnün var olup gerçekleşmesini sağlayan tüm hususların da birer rükûn sayılacağını söyleyerek kavme ve celsenin birer rükûn olması gerektiği görüşünü temellendiren Ebû'l-Hasen es-Sindî aynı zamanda kavme ve celsenin namazın rükûnlerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlaması sebebiyle onları da bu kapsamında değerlendirir. Konuyla ilgili rivâyetler ona göre rükû ve secdeyi yapmayan kimseler gibi kavme ve celseyi yapmayan kimselerin de aynı uyarı ve cezanın muhatabı olacaklarını göstermektedir. Rükû ve secdenin kavme ve celseye de şâmil olduğunu söyleyen Hanefî fıkah âlimlerinin varlığına işaret eden Ebû'l-Hasen es-Sindî iki farklı görüşün mümkün mertebe cem edilerek çözüme ulaşılması gerektiğini ve bu konudaki kelâmın i'mâlinin ihmâlinde daha evlâ olduğunu bildiren küllî ilkeye dayanarak arz edilen rükûnlerin celse ve kavme manalarını de içerdiğini savunan görüşe uyulması gerektiğini zımnen ifade etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 8a-9a). Ebû'l-Hasen es-Sindî'ye göre kavme ve celsede ta'dil-i erkâna riâyet etmek Hanefî fıkah âlimlerinin ileri sürdüğü üzere nas üzerinde ziyâde kapsamında değil naslardaki hükmün beyânı bağlamında değerlendirilmelidir. Zira sözlüklere bakılacak olursa başını aşağı doğru eğen herbir kimsenin rükû yaptığının ve başını yere koyanların da secde ettiğinin kabul edilmesi gereklidir. Oysa ki Şer'ân yaptığı rükû olarak değerlendirilemez ve geçerli kabul edilemez. İbâdetler konusunda Şer'î bir beyan olmadan bu konularda bilgiye ulaşamayacağına vurgu yapan Ebû'l-Hasen es-Sindî rükû ve secdenin hususiyetleri bulunduğunu ve bunların ancak Şer'î bir beyân ile anlaşılabilirliğini belirtmektedir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 9b).

Birgivi kavme ve celsede ta'dil-i erkâna uymamanın hükmü hususunda Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'den bunun vâcip ve sünnet sayılması gerektiğine dair iki rivâyet geldiğini ve zâhir olan görüşün sünnet sayılması yönünde olduğunu söyler (Birgivi, nr. 66181, vr. 6a). Buna göre rükû ve secde gibi rükûnleri yerine getirirken ta'dil-i erkâna rivâyet etmek vâcip fakat kavme ve celse de itmi'nân sünnettir. Hanefî fıkah kaynaklarında bu meselenin hükmünün sünnet olduğu, bu hususta ittifak ve icma bulunduğu dair tespitler Birgivi'ye göre meseleyle ilgili rivâyetlerin şöhretine ve sözü edilen eserlerin müelliflerinin tahrîclerine dayanmaktadır. Birgivi rükû, secde, kavme ve celsede ta'dil-i erkânı bu iki imamın vâcip saydığına dair rivâyetleri esas almaktadır. Kendisinin de bu görüşte olduğunu sarahaten dile getirmektedir. Buna göre söz konusu dört durumda kasten ta'dil-i erkânı terk eden kimsenin namazını yeniden kılmaması, bilmeyerek terk etmesi hâlinde ise sehiv secdesi yapması gereklidir. Kavme ve celsede itmi'nânı riâyet etmeyen kimsenin sehiv secdesi yapacağına hükmetmesi de onu sünnet saymayarak mezhebin görüşüne muhâlefet ettiğinin bir göstergesidir (Birgivi, nr. 66181, vr. 6a). Birgivi'nin söz konusu görüşünün temelini İbnü'l-Hümâm'ın bu husustaki yaklaşımı oluşturmaktadır. İbnü'l-Hümâm ta'dil-i erkânı

vâcip sayan Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in kavme ve celse için bu hükmü vermediklerini belirtmekte ve bu ikisini terk edenlerinin namazının câiz fakat mekruh sayılması gerektiğini ileri süren Hanefî fıkıh âlimlerinin görüşlerine işaret etmektedir. Mamafih *Sünenler*'in dördünün de naklettiğini belirttiği İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen Hz. Peygamber'in sırtını rükû ve secde sırasında tam eğmeyen kimsenin namazının geçerli olmayacağını bildiren hadise dayanarak kavme ve celsenin de vâcip sayılacağını ileri sürmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in de bu yönde hükmetmiş olması gerekir (Birgivi, nr. 66181, vr. 5a). Yukarıda arz edilen hadisi Tirmizî'nin hasen-sahih saydığını belirten İbnü'l-Hümâm söz konusu sahih rivâyet ile bu konuda amel edilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre kavme ve celseyle ilgili deliller bu ikisinin vâcip olduklarını göstermektedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 5a-5b). İbn Teymiyye de bu hadisin ta'dil-i erkânın farz ve yerine getirilmemesi hâlinde namazın geçersiz olduğunu sarahaten gösterdiğini dile getirir (İbn Teymiyye, 2004, XXII, 534).

Birgivi İbnü'l-Hümâm'ın bir kimsenin rükûya gittikten sonra başını kaldırmadan doğrudan secdeye varması hâlinde sehiv secdesi yapmasının gerektiğine dair hükmü naklederek bu kişinin namazının Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre geçerli olacağını söylemesi ve bu hükmü kavme yapmanın da vâcipliğine dair bir delil olarak kullanmasının tartışılabilirliğini dile getirir. Ona göre sehiv secdesi yapması hükmü bu kişinin kavme yapmamasından değil de başını kaldırmamasından dolayı da olabilir. Zira rükûdan başın kaldırılmasının hükmü konusunda Ebû Hanîfe'den iki farklı rivâyet gelmektedir. Birincisi onun rükûdan sonra başı kaldırmayı vâcip saydığı ikincisi ise bunun bir rükûn olduğunu kabul ettiği yönündedir. Birgivi'nin rükûdan başını kaldırmadan secde yapan kimse hakkındaki tartışmanın ta'dil-i erkân konusunda bir delil olarak kullanılmasını isabetli saymadığı ve başın kaldırılmasını vâcip kabul ettiği için sehiv secdesinin bu sebeple yapılacağını düşündüğü anlaşılmaktadır (Birgivi, nr. 66181, vr. 5b-6a). Vâcip hükmünü verebilmek için Birgivi o meselenin Hz. Peygamber tarafından sürekli olarak yapılagelmesinin ve o işi yapmayı terk edenlerin ayıplanıp kınanmasının büyük önem arz ettiğini dile getirir. Ta'dil-i erkânı da bu kapsamda görmektedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 6a-6b). Ebû'l-Hasen es-Sindî Birgivi'nin bu meseleye dair ileri sürdüğü nakli ve aklî delilleri kuvvetli bulduğunu belirterek kavme ve celsenin hükmü konusunda onunla aynı görüşü savunmuştur. Ona göre Ebû Yusûf'un ta'dil-i erkânın farz olduğu görüşünü dayandırdığı rivâyetler Hanefî mezhebinin usûl anlayışına göre delâletlerinin zannî olması sebebiyle hükmünün farz değil vâcip olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Hümâm'ın yukarıda arz edildiği üzere rükûdan başını kaldırmadan doğrudan secdeye giden kimsenin sehiv secdesi yapacağı hükmünü kıyas yoluyla kavme ve celse içinde verdiğini belirtmekte ve Birgivi'nin yukarıda bahsettiği ihtimâlî dikkate almayarak bu hükmü isabetli saymaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 15a-15b).

Birgivi Siğnâkî'nin (v. 714/1314) *en-Nihâye*'sinden iktibasta bulunarak yukarıda ismi geçen Cürcânî'nin itmi'nânı bir rükûnün kemâliyle yapılmasını sağladığı için meşrû ve sünnet saydığını, aynı zamanda namaz kılan kimsenin intikâllerde de mutmain olmasını bu kapsamda değerlendirerek sünnet kabul ettiğini belirtir. Kerhî ise celse ve kavmenin namazda kıraat etmek gibi bir rükûnün ikmal etmesine kıyasla vâcip olduğunu, rükû ve secde ile kastedilenin tam olarak yerine getirilebilmesi için celse ve kavmenin de yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. İntikâller hakkında ise Cürcânî gibi düşünmeyen Kerhî bir rükûnün tamamlanmasından sonra bir başka rükûnün yerine getirilmesine imkân sağlama kastıyla intikâllerin varolduğunu kabul eder. İntikâldeki maksûd bizatihi o rükûnün yerine getirmek değildir. Kerhî tamamlanan bir rükûnün cüzünü teşkil etmemesi aynı zamanda onun lâyıkıyla yerine getirilmesine katkı sağlamaması sebebiyle intikâlleri vâcip saymamıştır (Birgivi, nr. 66181, vr. 2b). İntikâllerin bir rükûnden diğerine geçilmesine vesile oldukları belirtilerek mezhep içerisinde bu görüş benimsenmiştir (Kâsânî, 2003, I, 534) Ebû'l-Hasen es-Sindî intikâlin bizatihi rükûn olmasa bile li-gayrihi rükûn sayılacağını ileri sürerek bunun da namazın rükûnlerinden olduğunu kabul eder. Rükû ve secde gibi bir sonraki rükûnün yalnızca intikâl ile gerçekleşebiliyor olmasına bakarak Ebû'l-Hasen es-Sindî onun da rükûn cinsinden bir fiil olduğu neticesine varmıştır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 12b). Bu anlayışı da mezhebe muhâlefet ettiği meseleler arasındadır.

Ta'dil-i erkânın yerine getirilebilmesi için Birgivi en alt sınırın bir tesbih miktarı beklemek olduğunu söylemektedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 2a). Ona göre bunun için belirlenebilecek en uzun miktar ise Fâtiha sûresini okumak için yeterli olacak zamandır. Bu konuyu tartışan fıkıh eserlerinde ta'dil-i erkân için gereken en alt süre tartışma konusu olmuş Birgivi'nin yaptığı üzere bunun için harcanabilecek en uzun vaktin ne olduğu meselesi mevzu edilmemiştir. Birgivi bu ölçüyü Hz. Peygamber'in kıyâm, rükû, secde ve iki secde arasındaki oturuşu ve son oturuşundan sonra selâm vermesine kadar geçen zamanların yaklaşık olarak birbirine denk olduğunu bildiren rivâyetten çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in sübhâneke, Fâtiha (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 22a) ve en az üç âyet okumuş olacağını kabul eden Birgivi yukarıda arz edilen namazın rükûnlerini yerine getirirken birbirine yakın bir sürenin geçmiş olmasına bakarak en azından Fâtiha

okuyacak kadarki süreyi ta'dil-i erkân için harcanacak en uzun vakit olarak tayin etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 22b). Hz. Peygamber'in rükûdan doğrulduktan sonra okuduğu uzun bir duâya eserinde yer veren Birgivî bu hadisin kavmede itmi'nânın kısa olmaması gerektiğini gösterdiğini belirtir (Birgivî, nr. 66181, vr. 9b). Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin sözü edilen bu vakitlere yönelik bir eleştirisi tespit edilememektedir.

Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağır, 18. yüzyıl ihyâ hareketlerinin yoğun ilmi irtibatlarla sahip olduğu Medineli bir âlimler grubu içerisinde yetişmiş ve bu çevrenin önde gelen hadis hocalarına talebelik etmiş bir isimdir. Yazdığı hadis şerhleri çerçevesinde Hanefî mezhebinin görüşlerini sahih hadislere arz ederek birçok meselede mezhebe muhalif hükümlere varan Ebû'l-Hasen es-Sindî el-Kebîr ve onun meşhur talebesi Muhammed Hayât es-Sindî Medine merkezli bu ulemâ grubunun önde gelen Sind asıllı âlimlerini oluşturmaktadır. Bu Sindli hoca-talebe geleneğinin halkalarından birini Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağır oluşturmaktadır. Hanefî mezhebine müntesip bu üç Sindli âlim tartıştıkları meseleleri Hanefî mezhep sistematigi içinde ele almaktadır. Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağır'ın Ebû Yusûf'un dayandığı rivâyete dayalı delilleri kuvvetli gördüğü fakat ta'dil-i erkânın hükmünün mezhebin usûl anlayışı çerçevesinde farz değil vacip sayılabileceği tespitinde bulunduğu görülür. Bu sebeple Ebû'l-Hasen es-Sindî mezhep içi bir tercihte bulunmuş ve Tahâvî'nin görüşüne dayanarak rükû ve secdede itmi'nânın farz olduğunu, kavme ve celse de ise Birgivî'nin yaklaşımını isâbetli bularak vacip sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durum onların mezhep geleneğine karşı çıkmamakla birlikte sahih sarîh rivâyetler ile amel edilmesine yaptıkları vurgunun ve muhaddis fakihlik temayüllerinin bir tezâhürüdür.

Birgivî çalışmasının büyük bir bölümünü ta'dil-i erkânla ilgili nassa dayalı delillere ayırmıştır. Ona göre ta'dil-i erkânın dayanağını oluşturan en kuvvetli delil Nûr sûresindeki "Namazı dosdoğru kılın (ikâme edin)" (Nûr 24/56) meâlindeki âyettir. Birgivî namazın ikâme edilmesini ta'dil-i erkânının gözetilmesi ve kişinin namazdaki fiillerini tüm eğrilik ve sapsmalardan muhafaza etmesi olarak tefsir etmiş ve tefsir âlimlerinin görüşlerinin de bu yönde olduğunu söylemiştir (Birgivî, nr. 66181, vr. 6b). Birgivî'nin tespitini isâbetli bulmadığı anlaşılan Ebû'l-Hasen es-Sindî namazın ikâmesi ile ilgili emrin farzlar da buna dâhil olmak üzere namazın tüm sünnet ve âdâbını kapsadığına dair müfessirlerin farklı yorumlarına işaret etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 17b-18a). Bu âyette geçen ikâme etme emrinin namazın sürekli ve şikâyet etmeden sebât ederek kılınması gibi muhtemel manalara hamledilebilmesi sebebiyle Birgivî, âyetin sübûtunun kat'i olsa bile delâletinin kat'i olmadığını, bu sebeple de ta'dil-i erkânı hamledilerek hükmünün farz sayılamayacağını belirtir. Fakat ikâme etmenin âyette ta'dil-i erkân manasında kullanılmasının tercihe şayan olması sebebiyle bu meselenin delili olduğunu ileri sürmekte, Kâdî Beyzâvî'nin de bu âyetin zâhir ve hakikate daha yakın olan bu manaya hamledilmesi gerektiğini savunduğunu nakletmektedir (Birgivî, nr. 66181, vr. 6b).

Ta'dil-i erkânı dair Birgivî'nin hadise dayalı başlıca delillerinden biri yukarıda arz edilen Hz. Peygamber'in mescitte namaz kılan bir bedevîye namazını tamamladıktan sonra geri dönüp tekrar kılmasını emrettiği rivâyettir. 18. yüzyıl Medine'sinin önde gelen hadis âlimlerinden biri olarak Ebû'l-Hasen es-Sindî bu hadisin farklı tariklerine ve râvilerin yaptıkları ziyâdelere işaret ederek bu şahsın Hallâd b. Râfî ve muhtemelen kıldığı namazında da tahiyetü'l-mescid olduğunu belirtmiştir. Bu rivâyet çerçevesindeki tartışmalara da işaret eden Ebû'l-Hasen es-Sindî, Hz. Peygamber'in bu kimsenin namaz kılması olmadığını yönelik ifadesini Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in namazını kemâliyle edâ etmediği yönünde yorumladıklarını dile getirir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed rükû ve secdede itmi'nânın sağlanmaması sebebiyle namazın gereği gibi kılınmadığına hükmetmişlerdir. Ebû Yusuf ise bu ifadenin bizatihi namazın kabul olmadığını gösterdiği düşüncesindedir. Birgivî Ekmeleddin el-Bâbertî'nin bu hadiste geçen rükûdan kalkan kimsenin dimdik durması gerektiği (i'tidâle uygun olacak bir biçimde) emrine dayanarak ta'dil-i erkânı vacip saydığına dikkat çekmektedir. Bâbertî bu rivâyetin kavmede de itmi'nâna delalet ettiğini ileri sürmekte fakat Ebû'l-Hasen es-Sindî buna karşı çıkararak hadisin rükûdan doğrulan kimsenin durumu ile ilgili olduğunu kavme için hadiste bir delâlet bulunmadığını söylemekte ve İbn Hacer'in bu konudaki görüşüne işaret ederek yaklaşımını desteklemektedir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 20b).

Birgivî kavme ve celsede ta'dil-i erkânı uyulması gerektiği görüşünü rükû ve secdede sırtını düz hâle getirmeyen kimsenin namazının kabul olmayacağını bildiren rivâyete (İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 16; İbn Huzeyme, 1975, I, 326) dayandırmaktadır. Rivâyette rükû ve secde yapan kimselerin bu rükûnlerde omurgalarını düz hâle getirmeden diğer bir rükûnü edâ etmek üzere hareket etmemelerinin istenmesi ona göre kavme ve celsede itmi'nânın vacip olduğuna delâlettir (Birgivî, nr. 66181, vr. 8b). Birgivî bu hadisin sözü edilen iki konuya kapsadığını kabul etmekte Ebû'l-Hasen es-Sindî ise Birgivî'yi kastederek bu yönde iddialar bulunmakla birlikte belki de Hz. Peygamber'in sadece kavme ve celseyi terk etmekle ortaya çıkacak neticeyi ifade etmiş olabileceğine dikkat çekmektedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî'ye göre bu rivâyet kavme ve celsede itmi'nânın vacip oluşunu göstermemektedir. Birgivî'nin savunduğu üzere bu hadise dayanarak

kavme ve celsede ta'dil-i erkâna uymayan kimsenin namazının eksik kalacağı ve sehiv secdesi yapılacağına hükmedilemez (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 24b).

Ebû Ya'la el-Mevsîlî (v. 307/919) *el-Müsned*'inde Hz. Ali'den gelen Hz. Peygamber'in namazda sırtını düz hâle getirmeyen bir kimsenin kıldığı namazı düşük yapmış bir kadının durumuna benzeten hadisini (Ebû Ya'lâ et-Temimî, 1989, c. 1,267-268) nakletmektedir. Resûlullah (s.a.v) bu kadının artık ne hâmile ne de çok sahibi olmuş bir kimse sayılamayacağına teşbihle namazını tam olarak kılmayan kimsenin durumunu anlatmak istemiştir. Birgivi yapılan bu benzetmeden hareketle ta'dil-i erkâna riâyet edilmeyen bir namazın bâtil olduğunu söylemekte fakat bu bilginin ahâd bir rivâyetle gelmesi sebebiyle ta'dil-i erkânın hükmünün farz değil vâcip olacağını savunmaktadır. Ona göre sırtın düzgün hale getirilmesinden murâd kavme ve celsedir. Yukarıdaki rivâyette olduğu üzere Birgivi bu hadisin de kavme ve celseye delâlet ettiği görüşündedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 9a). Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin onun bu tespitine bir itiraz yöneltmediği görülmektedir. İlgili rivâyetin daha iyi anlaşılması için izahta bulunmuştur (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 25a). Birgivi konuyla ilgili arz ettiği çok sayıda rivâyetin Hz. Peygamber'in sürekli olarak namazlarında ta'dil-i erkâna dikkat ettiğini gösterdiğini ifade etmektedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî bu tespitten ve Hz. Peygamber'in ta'dil-i erkânı terk edenlere karşı hadislerdeki büyük uyarılardan hareketle itmi'nânın sünnet değil vâcip sayılması gerektiği sonucuna varmaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 26b).

Birgivi fikhî bir mesele olarak ta'dil-i erkânı tartışmasının yanı sıra bunu terk edenleri uyarmak üzere başlarına gelmesinden korktuğu otuz felâket/âfetten de bahsetmektedir. Başta kişinin kıldığı namazın kabul edilmemesi olmak üzere fakirliğe sebebiyet vermesi, o kimseyi şefâatten mahrum bırakması, günâhta ısrar eden kimsenin tezkiye edilmemesi ve bu sebeple şahitliğinin kabul edilmemesi, kendisinin bizatihi terk ettiği bir konuda diğer insanları da uyarmaması sebebiyle iki kere günâha girmesi, câhil kimselere örneklik teşkil ederek onlar için kötü bir yol açması ve âhirette ilk hesâbı sorulacak amel olan namaz konusunda kişiyi hüsrana uğratması gibi hususları bu otuz âfet içerisinde saymaktadır (Birgivi, nr. 66181, vr. 10a-12b). Onun sözünü ettiği âfetler içerisinde ta'dil-i erkânı terkin namazın iâdesini vâcip ve farz hâle getirmesini sayması bu meselede mezhebin müftâ bih görüşüne muhalefetinin açık bir göstergesidir. Birgivi on dördüncü âfet bağlamında Tirmizî'den rivâyet ettiği Hz. Peygamber'in kıyâmet günü ilk hesabı sorulacak amelin namaz olduğu, namazını doğru kılan kimselerin kurtulacağı namazı kabul olmayan (fâsid) kimsenin ise hüsrana uğrayacağı meâlindeki rivâyeti (Tirmizî, Salât, 305) naklettikten sonra fesad-butlân ayrımı çerçevesinde hadisteki hükmü tartışmıştır. Birgivi hadisteki fesâttan kasıt namazın bâtil sayılması (butlan) ise Ebû Yusuf, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre ta'dil-i erkâna uygun olmayan namazın bir âfet olacağını belirtir. Hadiste geçen fesâdın kendisiyle arzu edilen ve ulaşılmak istenen vasfın değişmesi olarak zâhiri manasında anlaşılması durumunda ise Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre bir âfet kabul edilebileceğini dile getirir. Fesâdın zâhiri manasında kullanılmasına incinin fâsid olması ile onun sararmasının ve etin fâsid olması ile de kokuşmasının anlaşılmasını örnek veren Birgivi incinin beyazlık ve etin tazelik vasıflarının kaybolması gibi namazın hakkıyla ve gereği gibi kılınmaması hâlinde arzu edilen hedeflerin gerçekleşmeyeceğini kabul etmektedir (Birgivi, nr. 66181, vr. 11a). Hadiste geçen namazın fesâda uğraması ifadesini yukarıda arz edildiği üzere fesat-butlan ayrımı çerçevesinde tartışılmasını isâbetli bulmayan Ebû'l-Hasen es-Sindî ibâdetlerde bu ayrımın gözetilmediğine dikkati çekerek zımnen Birgivi'yi eleştirmiştir. Ayrıca muâmelâta dair konularda fâsid ve bâtili ayrımını kabul eden Ebû Yusûf'un bu hadisi delil olarak kullandığı dikkate alınacak olursa Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaştığının savunulması gerekir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 28a-28b). Oysa ki yukarıda incelendiği üzere ta'dil-i erkâna dair farklı hükümlere varmışlardır. Ebû'l-Hasen Sindî ibâdetler konusunda fesâd ve bâtilin aynı anlama geldiğini ve buna dayalı olarak farzın bir parçasının yerine getirilmemesi halinde ibâdetlerin geçersiz fakat o ibâdetten beklenen vasfın yerine getirilmemesi durumunda ise mekruh sayılacağını söyler (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 28b). Birgivi'nin ta'dil-i erkâna riâyet etmeyen kimselerin şefâatten mahrum kalacaklarına yönelik ifadesini Sünnet'e uyma konusunda gevşeklik gösteren kimselerin nâil olamayacağı özel bir şefâatten yararlanamayacağını belirterek izah eden Ebû'l-Hasen es-Sindî mutlak anlamda bu kimsenin şefâatten mahrum kalmayacağını kabul etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 29a). Birgivi'nin nebîlerin de bu şefâate ulaşmak istediklerini söylemesine (Birgivi, nr. 66181, vr. 13b) bakılarak özel bir şefâati kastetmediği anlaşılmaktadır.

Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin şerhi telif tarzı itibarıyla incelenecek olursa Arap dili ve grameriyle ilgili meselelere geniş yer verdiği, tespitlerini temellendirmek üzere âyetleri sıklıkla kullandığı ve bu âyetlerin müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığını göstermek üzere de Zemahşerî, Teftazânî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinden yararlandığı görülmektedir. Birgivi'nin atıfta bulunduğu eserler ve müellifleri hakkında çoğu zaman kısa bilgiler vermiştir. Onun savunduğu görüşleri desteklemek üzere işaretle bulunduğu kitaplardaki ilgili kısımları iktibâsta bulunmuş ve onun zikretmediği farklı rivâyetlere de yer vermiştir (Ebû'l-Hasen es-

Sindî, nr. 500, vr. 27a). Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin yoğunlaştığı en temel saha olan hadis ilmine dair çalışmasında geniş bilgiler vermesi dikkati çekmektedir. Onun delil olarak kullandığı rivâyetlerin yer aldığı eserlere işaret ettiği, takdim ve te'hirlere olmak üzere varsa rivâyet farklılıklarını gösterdiği ve hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere rivâyetin farklı tariklerindeki ziyâdeleri de naklettiği görülür. Ayrıca bu sahayla ilgili olarak metinde kullanılan terimleri izah etmiş ve râviler hakkında bilgiler vermiştir. Örneğin Tirmizî'nin hasen-sahih kavramını hasen ve sahih rivâyet kavramlarını tanımlayarak açıkladığı (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 15b) ve bunun özel bir kullanım olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Rivâyetler hakkında verdiği bilgiler bağlamında Kütüb-i Sitte kavramının gelişimi ve *el-Muvatta'*'nin neden bu eserler içerisinde çıkarıldığını tartışarak *el-Muvatta'*'da İmâm Mâlik'in fikhî görüşlerinin de yer alması sebebiyle mezkûr eserler arasında sayılmadığını ifade ettiği görülür (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 20a). Ebû'l-Hasen es-Sindî risâlenin mevzuunu teşkil eden mesele ile bir ilgisi bulunmamakla birlikte delil olarak kullanılan bir rivâyet çerçevesinde namazda bismelenin okunması hususunda mezheplerin yaklaşımları hakkında kısaca bilgi sunarak bir tercihte bulunmaksızın konuyu tartışması da şerhinin katkıları arasında sayılabilir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 26a).

SONUÇ

Namazda ta'dîl-i erkân riâyet meselesi Hanefî mezhebi ile diğer üç büyük mezhebin ayrıldıkları ihtilâflı konulardan biridir. Birgivî ta'dîl-i erkân konusunda Hanefî mezhebinin fetvâya asıl olan görüşünü eleştirmek ve bu konuda yaşadığı toplumda gözlemlediği eksikliklere dikkat çekmek üzere müstakil bir çalışma yapmıştır. Mezhep içerisinde de tartışma konusu olan bu meselede yukarıda arz edildiği üzere Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed ta'dîl-i erkânı vâcib kabul etmişler, Ebû Yusuf ise namazın rükûnlerinden biri olarak ta'dîl-i erkânı farz saymıştır. Mezhep imamlarından doğrudan bir nakle ulaşamadıkları anlaşılan müntesip fıkıh âlimlerinin bu meseleye dair hükmü tahrîc yoluyla elde ettikleri ve mezhep içerisindeki tartışmanın kaynağının da bu durum olduğu anlaşılmaktadır. Cürcânî Ebû Hanîfe'nin ta'dîl-i erkânı müekked sünnet saydığını ileri sürmüş fakat görüşü kabul görmemiştir. Mezhepte Kerhî'nin tahrîc yoluyla ulaştığı ta'dîl-i erkânın vâcib sayılacağı hükmü benimsenmiştir. Bu meseleye dair müstakil çalışmaların en fazla şöhret bulanlarından biri Birgivî *Muaddili's-Salât'*ıdır. Mezhep içerisinde Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in ta'dîl-i erkânı vacip, sünnet ve rükûn kabul ettiklerine dair üç farklı görüş bulunduğunu bildiren Birgivî itmi'nânın vacip sayılacağı yönündeki görüşü isabetli bulmakta, eserinde yer verdiği aklî ve naklî çok sayıda delil ile bu görüşü savunmaktadır. Ebû'l-Hasen es-Sindî Tahâvî'den gelen dördüncü bir görüşün varlığına işaret ederek rivâyet ve dirâyet ilimleri şöhreti ile Kerhî ve Cürcânî'ye takdim ettiği Tahâvî'nin Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in rükû ve secde itmi'nânı farz saydıklarını kabul etmiştir. Kendisinin de Tahâvî gibi rükû ve secde ta'dîl-i erkânı farz kabul ettiği anlaşılmaktadır. Birgivî'nin eserine bir şerh yazmasındaki hedefinin de diğer üç mezhep imamı gibi ta'dîl-i erkânın farzîyetini savunmak olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyıl Medine'sinin önde gelen hadis âlimlerinden biri olan Hanefî mezhebi müntesibi Ebû'l-Hasen es-Sindî mezhebin dayandığı görüşlerin hadis kitaplarına arz edilmesi gerektiğini savunan bir ilmi çevrenin ve Sindli bir âlimler grubunun içinde yetişmiş bir isimdir. Hocalarının yazdıkları hadis şerhlerinde mezhebin savunduğu görüşleri isabetli saymayarak o konuyu düzenleyen sahih sarîh rivâyetlere uyulmasını savundukları çok sayıda meseleye ulaşılabilmektedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin Ebû Yusûf'un dayandığı delillerin kuvvetli olduğuna yönelik tespitlerinin bu anlayışının bir ifadesi olduğu söylenebilir. Mezhep geleneğini eleştiren fakat reddetmeyen bu âlimler bu gelenek içerisinde görüşlerini savunma ve temellendirme yoluna gitmişlerdir. Ebû'l-Hasen es-Sindî de bu çerçevede rükû ve secde ta'dîl-i erkânı riâyet etmenin önemini vurgulamış ve Hz. Peygamber'in itmi'nâna her namazında dikkat ettiğini bildiren rivâyetlere bakarak farz olması gerektiği sonucuna varmış ve bu görüşünü mezhep içinde Tahâvî'nin bu yöndeki görüşüne dayanarak savunmuştur. Bu yüzyılda Medine'deki ilim çevresinin üzerinde önemle durdukları meselelerden biri tahrîc kavramıdır. Mezhep birikiminin nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiğine dair merkezî bir kavram olan tahrîc konusunda Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin hocaları doğrudan mezhep imamından nakledilen hükümler ile tahrîc yoluyla elde edilen hükümlerin birbirinden ayrılması ve bu farkın müntesip fakihler tarafından iyi bilinmesi gerektiğine vurgu yapan isimler olmuşlardır. Ebû'l-Hasen es-Sindî de ta'dîl-i erkân çerçevesinde bu meseleyi tartışmaktadır. Bu kabulü ta'dîl-i erkân konusunda Birgivî'den ayrıldığı en önemli husustur. Onun kavme ve celsede itmi'nânı vâcib sayarak Birgivî ile aynı kanaati paylaştığı görülür.

Ta'dîl-i erkânı uymayan bir kimsenin namazını Ebû Yusûf bâtil saymıştır. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed ise vâcibin terkinden dolayı sehiv secdesi yapılacağını kabul etmişlerdir. Mezhep içerisindeki hâkim kanaatin aksine Birgivî bu iki imamın rükû ve secde ta'dîl-i erkânı riâyet etmeyen bir kimsenin namazını iâde etmesi gerektiğini söylediklerine dair rivâyetlere yer vermektedir. Kendisinin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Ebû'l-Hasen es-Sindî de mezhebin görüşüne muhalefet ederek Birgivî'nin

yaklaşımını savunmuştur. Birgivi'nin risâlesini yazmasını temel hedefi yukarı arz edildiği üzere kavme ve celsede ta'dil-i erkâna uymanın hükmünü tartışmaktır. Birgivi Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'den bunun vâcip ya da sünnet sayılması gerektiğine dair iki rivâyet geldiğini ve zâhir olan görüşün sünnet sayılması yönünde olduğunu belirtir. Buna göre rükû ve secde gibi rükûnleri yerine getirirken ta'dil-i erkâna rivâyet etmek vâcip fakat kavme ve celse de itmi'nân sünnettir. Hanefî fıkıh kaynaklarında bu meselenin hükmünün sünnet olduğu ve bu hususta ittifak ve icma bulunduğuna dair tespitler Birgivi'ye göre meseleyle ilgili rivâyetlerin şöretine ve sözü edilen eserlerin müelliflerinin tahrirlerine dayanmaktadır. Birgivi rükû, secde, kavme ve celsede ta'dil-i erkânı bu iki imamın vâcip saydığına dair de rivâyetler bulunduğunu belirtmekte ve kendisinin de bu görüşte olduğunu sarahaten dile getirmektedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî Birgivi ile aynı kanaati paylaşarak bir rükûnün var olup gerçekleşmesini sağlayan tüm hususların da birer rükûn sayılacağını söyleyerek kavme ve celsenin birer rükûn olması gerektiğini savunur. Kavme ve celsenin namazın rükûnlerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlaması sebebiyle zaten onların kapsamında değerlendirileceğini belirtir. Konuyla ilgili rivâyetler ona göre rükû ve secdeyi yapmayan kimseler gibi kavme ve celseyi yapmayan kimselerin de aynı uyarı ve cezanın muhatabı olacaklarını göstermektedir. Rükû ve secdenin kavme ve celseye de şâmil olduğunu söyleyen Hanefî fıkıh âlimlerinin varlığına işaret eden Ebû'l-Hasen es-Sindî iki farklı görüşün mümkün mertebeye edilmek üzere çözüme ulaştırılması gerektiğini ve bu konudaki kelâmın i'mâlinin ihmâlinde daha evlâ olduğunu bildiren küllî ilkeye dayanarak arz edilen rükûnlerin celse ve kavme manalarını de içerdiğini savunan görüşe uyulması gerektiğini zımnen ifade etmiştir. Ebû'l-Hasen es-Sindî'ye göre kavme ve celsede ta'dil-i erkâna riâyet etmek Hanefî fıkıh âlimlerinin ileri sürdüğü üzere nas üzerinde ziyâde kapsamında değil naslardaki hükmün beyânı bağlamında değerlendirilmelidir. Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin çalışması şerhlerin temel karakteristiklerinden biri olarak ana metindeki görüşlerin eleştirilmesi bakımından öne çıkan yönleri bulunmakla birlikte Birgivi'nin özellikle hadis sahasındaki delillerinin detaylı olarak incelenmesi ve onun yer vermediği farklı rivâyetlere işaret edilmesi, kullandığı kaynaklardaki bölümlerin konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere iktibas edilmesi, metinde geçen kavramlarının açıklanması ve Arap dili ve grameriyle ilgili tartışmalara geniş olarak yer vererek metnin nasıl isabetli olarak anlaşılacağına dair tartışmalarda bulunması yönleriyle de öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz el-Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed (1997). *Keşfü'l-esrâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Abdülhay el-Hasenî, Abdülhay b. Fahrüddin b. Abdilali (1999). *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Abdülhay el-Leknevî, Ebû'l-Hasenat Muhammed b. Muhammed (1990). *Nâfi'u'l-Kebîr*. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân.
- Alak Musa (2018). "Ordu Şeyhi Veliyyüddin b. Halîl el-Bükâî: Hayatı, Eserleri ve Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id". *İslâmî İlimler Dergisi*, c. 13,1,7-62.
- Apaydın, H. Yunus (1996). Haber-i Vâhid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 14, 355-363.
- Arslan, Ahmet Turan (1997). İmam Birgivi'nin (929-981H/1523-1573) Bir Mektubu. *İlmi Araştırmalar*,5,61-74.
- Bayder, Osman (2017). "Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair". *Bilimname: Düşünce Platformu*,34,7-26.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (1983). *Şerhu's-sünne*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Birgivi (2014). *Namazda Tadil-i Erkan*. İstanbul: Guraba Yayıncılık.
- Birgivi Mehmed Efendi (1309/1891). *Mu'addilî's-salât*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 66181, vr. 1a-18b.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (1994). *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknu'ddin Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf (2007). *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyetü'l-mezheb*. Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- Ebû'l-Feth Burhâneddin Nâsır b. Abdüsseyyid b. Ali el-Mutarriżî (1979). *el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib*. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd.
- Ebû'l-Hasen b. Muhammed Sâdık es-Sindî (1189/1775). *Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addilî's-salât*. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 500, vr. 1a-41a.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşkı (2003). *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (2004). *el-Musannef*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (1348/1929). *el-Muhallâ*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk.). Kahire: İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî (1975). *Sahihu İbn Huzeyme*. Muhammed Mustafa A'zami (thk.). Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed (1982). *Bidâyetü'l-müctehid*. 6. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (2004). *Mecmû'u-fetâvâ*. Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd.
- İnce, İrfan (2014). *Medina im 12/18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs*. Doktora Tezi, Fakultät für Philologie der Ruhr-Universität Bochum.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî (ts.). *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabi.
- Karaman, Abdullah (2010). Ta'dil-i Erkân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 39,366.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed (2003). *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-Şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kaya, Eyyüp Said (2001). *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhü İstidlâl*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _____ (2014). "Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid". *Batı Gözüyle Tecdid*. Nail Okuyucu (ed.). İstanbul: Klasik Yayınları,13-35.

- Kevseri, Muhammed Zâhid b. Hasan (2000). *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs an rudûdi İbn Ebî Şeybe*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Martı, Huriye (2011). *Birgivi Mehmed Efendi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd (ts.). *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mübârekfûri, Ebû'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed (ts.). *Mir'âtü'l-mefâtiħ şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. Benares: Câmîatü's-Selefiyye.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (ts.). *Kitâbu'l-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd.
- _____ (2003). *Ravzatü't-tâlibîn*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- Öğüt, Salim (1993). Celse. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7,272.
- Özşenel, Mehmet (2009). Sindi, Muhammed b. Abdülhâdi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 37,245-246.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebûl-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ts.). *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Serahsî, Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (1993). *Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____ (ts.). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihüddin ed-Dihlevî (2010). *Hucetullahi'l-baliğa*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr.
- Yargı, Mehmet Ali (2003). *Hanefi Fıkah Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil (2006). Namaz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 32,350-357.
- Yılmaz, Fetullah (2016). Oflu Muhammed Emin Efendi'nin Fıkıhçılığı. 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*. Şenol Saylan, Betül Saylan (ed.). İstanbul: Değişim Yayınları,479-486.
- Yüksel, Emrullah (1992). Birgivi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. c. 6,191-194.